

MVNICIVM NOVIODVNVM

ALEXANDRU BARNEA

După cum se știe, la extremitatea de răsărit a orașului actual Isaccea (jud. Tulcea), pe promontoriul înalt de peste 20 m de pe malul Dunării, se găsesse ruinele așezării fortificate romane și bizantine *Noviodunum*, așezare apărută și dezvoltată încă înaintea venirii romanilor la ultimul vad mai important al fluviului dinaintea Deltei. Ruinele orașului antic și ale portului său, situate către nordul așezării antice și medievale, se întind de-a lungul plajei acum inundabile și sînt mai bine cunoscute grație săpăturilor de salvare, pe o lungime de peste 300 m; ele continuă spre sud încă mai mult de 200 m; toată aria fortificată era înconjurată, dincolo de incintă, de trei valuri de pămînt cu șanțurile lor. La sud și la est de fortificație se întind pe o suprafață mai mare urmele așezării civile și, dincolo de sistemul fortificat, necropolele foarte bogate ale orașului; s-au identificat de asemenea drumurile antice care duc spre sud, sud-vest și est și un apeduct venind dinspre dealurile situate la sud¹.

Prin poziția sa, *Noviodunum* a avut rolul său militar și economic deja înaintea sosirii romanilor: descoperirile arheologice și păstrarea îndelungată a numelui său de origine celtică, menționat de altfel aproape neschimbat de izvoarele literare din epocile Principatului, Dominatului și bizantină, arată că așezarea romană a suprapus o alta autohtonă dintre cele mai importante².

De la anexarea sub Vespasian a teritoriului Dobrogei la provincia Moesia Inferior³, *Noviodunum* și-a început evoluția istorică militară și urbană romană ca bază a flotei romane abia create la Dunărea de Jos, *Classis Flavia Moesica*, și de asemenea ca sediu al altor formațiuni militare: detașamente din legiunea a V-a Macedonica și, după deplasarea acesteia în Dacia din anul 167, din legiunile I *Italica* și XI *Claudia*. Avînd de cealaltă parte a fluviului cap de pod orașul *Aliobrica* (azi Orlovka, U.R.S.S.), *Noviodunum* era punctul terminus al drumului așa numit „imperial”, militar și comercial, mai sigur, care traversa interiorul Dobrogei de la *Marcionopolis* prin *Tropaeum Traiani*, *Ulmelum* și (*Ljibida*, întîlnind la *Noviodunum* drumul limesului dunărean. Era deci firească dezvoltarea aici a unei mari așezări militare și civile care, fapt bine cunoscut, avea în subordine unul dintre cele mai bogate teritorii din regiune. De altfel, deja Ptolemeu numea *Noviodunum* „polis”; era deci de presupus, în ciuda unei documentări încă sărace date de sursele literare și epigrafice, un statut al orașului superior, în epoca Principatului, celui unui *vicus*, dar susținut pînă în prezent numai de descoperirile arheologice datorate în special săpăturilor de salvare din așezare și necropolă.

Aceleiași epoci a Principatului îi aparține majoritatea descoperirilor epigrafice⁴ — 14, dintre care două în limba greacă — cărora li se adaugă numeroase stampile tegulare ale flotei și legiunii a V-a Macedonica. Una dintre cele mai importante inscripții de la *Noviodunum* cuprinde numele unuia dintre ultimii comandanți ai flotei moesice, *Postumus*⁵, cunoscut numai pe această cale, dar nici un alt document epigrafic nu lăsa pînă acum să se întrevadă statutul orașului în acea epocă. Este și motivul pentru care discuția, chiar după descoperirile arheologice mai relevante, s-a limitat între statutul de *vicus*⁶, ipoteză mai greu de susținut (ori valabilă pentru o fază incipientă), sau de

civitas? O singură inscripție numind funcții administrative⁸ ducea la discuții, fie și divergente, începînd cu Gr. Tocilescu și V. Pârvan și continuînd cu R. Vulpe, E. Doruția-Boilă și Al. Suceveanu⁹: un altar a cărui parte inferioară, singura păstrată, conținea numele unui *quinquennalis* (*Ti. Claudius Valens*) și a doi *magistri* (*Celsus Celerianus* și *Claudius* . . . (?)). Reluînd aici cea mai plauzibilă interpretare a numitului document¹⁰, jurisdicția aceluia *quinquennalis* ar fi acoperit teritoriul noviodunens, iar cei doi *magistri* puteau fi magistrați supremi în *canabae* sau chiar în *civitas*, dar în orice caz nu într-un *vicus*, așezarea civilă depășind cu mult importanța minoră a unei aglomerări rurale. Deci, în ciuda importanței așezării de la *Noviodunum*, nu avem nici o dovadă că ar fi evoluat spre statutul municipal¹¹. Mai mult încă, ultimul editor al inscripțiilor de la *Noviodunum* considera încă¹², deși lectura greșită a unei alte inscripții era deja de mult corectată¹³, că așezarea civilă ar fi avut regimul unui *vicus*, pornind de la același document invocat mai sus și, poate, de la ultimul abia comentat.

O altă inscripție, de astă dată de la *Dinogetia*, fortificația romană și bizantină bine-cunoscută la Dunărea de Jos¹⁴, aduce pentru problema evocată răspunsul mai curînd corect decît surprinzător. Prezentăm aici noul document.

Fragment dintr-o placă tăiată din calcar gălbui destul de friabil, spart și refolosit în zidul de incintă al fortificației romane tîrzii *Dinogetia*, fapt destul de rar acolo, deoarece de obicei piatra întrebuițată este șistul local. Blocul mai păstrează urme de mortar destul de bine imprimat; a fost găsit în timpul campaniei de săpături întreprinse de noi în vara anului 1985, căzut de pe cartina dintre turnurile nr. 12 și 13. Face acum parte din colecția Muzeului Național de Antichități al Institutului de Arheologie din București (L. 1798).

Dimensiunile: 0,33 × 0,37 × 0,16 m; înălțimea literelor, cca. 0,05 m (fig. 1)

.....
 AV. . . (?)
 [QVAE]STORI
 MVNICIP-NOVI
 5 OD(uni)

Avînd în vedere calitatea scrierii și conținutul textului, inscripția s-ar putea data între ultima jumătate a sec. II e.n. și prima jumătate a sec. III e.n. Este deci o inscripție, mai curînd funerară, a unui *quaestor* al *municipiului Noviodunum*.

Precum se vede, s-au păstrat doar cîteva fragmente de rînduri lizibile, dintre care întimplarea a făcut să se păstreze cel mai important aproape întreg. Din păcate, numele evestorului *municipiului* a căzut în lacună; în schimb, sintem acum în situația de a confirma statutul de *municipium* al orașului *Noviodunum* în epoca Imperiului timpuriu. Este posibil de asemenea să adăugăm acum, în urma acestei descoperiri, la funcția descifrabilă în inscripție, și pe aceea a unui *quinquennalis* și chiar a celor doi magistrați din cealaltă inscripție ca aparținînd, cu probabilitate, aceluiași *municipiu*.

Este încă greu în stadiul actual al cercetărilor să se poată indica momentul în care a fost creat acest *municipiu*; el ar fi de plasat măcar în timpul lui Marcus Aurelius, dar numai prin comparație cu *Tropaeum Traiani* sau *Troesmis*, unde, în orice caz, problema rămîne mai puțin simplă decît ar părea la prima vedere¹⁵. Oare intervenția — deci autoritatea și modul de administrare — a prefectului flotei moesice, *Vindius Verianus*, din anii 198—202 în *regio Histriae*¹⁶ ar fi de luat ca un indiciu pentru a data numai după aceea momentul municipalizării orașului *Noviodunum*? Faptul ar fi posibil avînd în vedere o asemenea importanță a autorității militare, cu atît mai mult în sediul flotei și teritoriul său. Dealtfel, cu prioritatea sa cronologică relativă asupra inscripției de la *Dinogetia*, documentul epigrafic din ISM V, 268 (v. mai sus, n. 8) ar indica magistraturi aparținătoare mai curînd unei *civitas*; deci, în acel timp nu exista încă un *municipiu* la *Noviodunum*.

Pe de altă parte, pentru cazul orașului *Noviodunum* — și problema este încă de parte de a fi clarificată și pentru alte *municipii* chiar mai bine cunoscute — nu știm dacă municipalizarea cuprinde *canabae*-le și *civitas* (adică o contopire a lor), sau numai *civitas*.

Or, dacă acceptăm datarea tîrzie a municipiului *Noviodunum*, problema devine cu atît mai dificilă; deși, dintre ipotezele emise pînă acum, aceea privind mai curînd o *civitas*¹⁷ ne apare cel puțin în acest caz, cea mai verosimilă.

Dar, pînă la viitoare considerații și chiar descoperiri, se adaugă acum, o dată cu noul document epigrafic, al patrulea municipiu cunoscut pe teritoriul Dobrogei romane pînă în prezent, după cele deja identificate la *Troesmis*, *Tropaeum Traiani* și *Durostorum*¹⁸, fapt care ilustrează mai bine acum gradul de urbanizare și romanizare al ariei nordice a provinciei Moesia inferior.

O altă problemă este locul de găsimă a noului document epigrafic. Este posibil, după lectura textului păstrat, ca placa să fi fost funerară și ca în timpul reconstrucției fortificației *Dinogetia*, blocul să fi fost adus pe insulă din alt loc. Dar, oricum, cu *Dinogetia* și împrejurimile ei ne aflăm în teritoriul cetății *Arrubium*. Oare teritoriul municipiului *Noviodunum* își avea limitele occidentale mai aproape de *Dinogetia* decît se credea pînă acum? Ar fi posibil oare ca însuși *Dinogetia* să fi aparținut teritoriului orașului *Noviodunum*?¹⁹ Este încă puțin probabil și dealtfel, cu acestea sîntem deja în domeniul conjecturii, dar cel puțin pentru o etapă a istoriei romane la Dunărea de Jos, aceste posibilități nu sînt cu totul excluse, cu atît mai mult cu cît, cu *Dinogetia*, ne aflăm pe frontul nordic al lînesului teritoriului Dobrogei, unde centrul cel mai important rămîne sediul principal al flotei romane, *municipium Noviodunum*. (vezi ilustrația la pag. 67/vol. II)

NOTE

1. E. Polaschek, în *RE*, 17, 1937, col. 1191—1194; I. Barnea, B. Mitrea, *Materiale*, 4, 1957, p. 155—174; 5, 1959, p. 461—473; E. Bujor, G. Simion, *Materiale*, 7, 1961, p. 391—399; *EAA*, vol. 5, 1963, p. 566—567; *DID* 1, II, III, passim; *TIR*, L35, p. 53—54; C. Preda, *Peuce*, 2, 1971, p. 167—178; I. Barnea, *RESEE*, 9, 1971, 3, p. 349—352 și 360—362; Al. S. Ștefan, în *Limes*, IX, p. 100—104; I. Barnea, *SCN*, 6, 1975, p. 162; idem, în *Princeton Encyclopedia of Classical Sites*, 1976, p. 631; *DIVR*, p. 431—432; Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană*, București, 1977 (mai jos, *VEDR*), p. 59—61 și passim; *IGLR*, p. 275—276; *ISM V*, p. 279—294; *ECR*, p. 541; G. Simion, „Peuce”, 9, 1984, p. 75—96; I. și Al. Barnea, *op. cit.*, p. 97—105; I. Vasiliu, *op. cit.*, p. 107—141; F. Topoleanu, *op. cit.*, p. 187—205; Gh. Mănușu-Adameșteanu, *op. cit.*, p. 237—254; I. Barnea, *Byzantina*, 13, 1985, p. 297—312; idem, *RESEE*, 24, 1986, 2, p. 118—119.
2. Același nume din epoca romană timpurie pînă în cea bizantină: Ptolemeu, III, 10, 2; *Tab. Peut.*, VIII, 4; *It. Ant.*, 226, 1; *Not. Dign.*, Or., XXXIX, 26 și 33; Amm. Marc., XXVII, 5, 6; Iordanes, *Getica*, 35; Hierocles, *Synecd.*, 637, 13; Procopius, *De Aed.* IV, 11; Geogr. Ravenn., IV, 5, 47; Const. Porphy., *De Them.*, II, 47, 58—60. Pentru descoperirile arheologice preromane, v. și n. 1.
3. Al. Suceveanu, *VEDR*, p. 22—23.
4. *ISM V*, p. 279—294.
5. Al. Barnea, *Dacia*, N.S., 19, 1975, p. 258—262 = *ISM V*, p. 290—292.
6. E. Doruțiu-Boilă, în *ISM V*, p. 279 și urm.
7. Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 60.
8. *ISM V*, p. 280—281, nr. 268.
9. V. bibliografia de la nr. 268 din corpus-ul citat (n. 8); de adăugat R. Vulpe, *AAPH-Hist.*, Sofia, 1963, p. 154; Al. Suceveanu, *op. cit.*, *loc. cit.*
10. *Ibidem*.
11. *Ibidem*.
12. *ISM V*, p. 279 și urm.
13. Este vorba despre nr. 233 din *ISM V* — *CIL III*, 14448, provenind de la Babadag (probabil anticul *Vicus Novus*, situat la cea. 35 km. S de *Argyssus*), citită de Th. Mommsen... *vico Nov(ioduni)*, lectură reluată și de alți autori ca J. Weiss, *Dobrudscha im Altertum*, Sarajevo, 1911, p. 52, dar corectată în... *Viconov(enses)* de Gr. Tocilescu, *RIAF*, 9, 1903, p. 55, nr. 79, din nou în același sens de V. Pârvan, *Scythia Minor*, București, 1913, p. 505, n. 10, reluată în același chip de R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 181, n. 4 etc. Em. Doruțiu-Boilă, în *ISM V* reia lectura lui Th. Mommsen, deși inscripția apare în același corpus sub numele orașului Babadag (p. 250 și urm.).
14. I. Barnea, *Byzantina*, 10, 1980, p. 237—287, unde și bibliografia; mai recent, Al. Barnea, în *Limes XIII*, p. 447—450.
15. *Tropaeum Traiani*: Em. Popescu, *St. Cl.*, 6, 1964, p. 185 și urm.; Al. Suceveanu, *VEDR*, p. 72—74; I. Bogdan Cătănieiu, în *Tropaeum Traiani I. Cetatea*, București, 1979, p. 61; în orice caz, cei mai vechi document rămîne cel de la Marcus Aurelius, *Troesmis*: R. Vulpe, *AAPH-Hist.*, 1963, p. 148; Al. Suceveanu, *VEDR*, p. 62—65; E. Doruțiu-Boilă, în *ISM V*, p. 154 și urm.; nu se mai poate face o legătură

- intre plecarea legiunii a V-a Macedonica in anul 167 și municipalizarea orașului.
16. ISM V, nr. 359 și 360; v. și Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 46 și 60.
 17. O. Bohn, Germania, 10, 1926, p. 25–36; pentru cea mai recentă reluare a discuției privind *canabae* sau *civitas – municipium* v. Al. Suceveanu, M. Zahariade, Dacia, N.S., 1986, p. 114–120.
 18. V.n. 15; pentru *Durostorum*: V. Pârvan, Riv. Filol., 2, Torino, 1924, p. 307–340; R. Vulpe, în *DID* II, p. 166 și urm.; acolo și considerații privind alte municipii din regiune. Primul document care men-

- ționează *municipium Aurelium Durostorum*, comentat de V. Pârvan, *loc. cit.*, = ISM I, 302, a fost găsit la *Histria*; E. Doruțiu-Boilă, încă în *Actes du VIIe Congrès d'Épigraphie*, București — Paris, 1979, p. 356, consideră datarea municipiului sub Caracalla.
19. Într-una dintre ultimele hărți ale Dobrogei romane privind organizarea administrativă a regiunii, Al. Suceveanu, *op. cit.*, fig. 1, vede această limită la E de micile fortificații de la Luncavița și Rachelu, deci destul de departe încă de *Dinogetia*; v. de asemenea și *TIR*, L35, harta.

MUNICIPIVM NOVIODVNVM

(Résumé)

La ville romaine de Noviodunum (auj. Isaccea, dép. de Tulcea); située au N de la Dobroudja, dans la Mésie Inférieure, était, à l'époque du Haut Empire, le siège principal de la flotte mésienne et garnison des détachements de trois légions. En dépit de son importance militaire et civile, prouvée par les découvertes archéologiques aussi, les discussions autour du statut juridique de la ville n'avaient proposé que celui d'un vicus, valable plutôt pour le commencement de l'établissement, ou bien de civitas.

Une inscription fragmentaire récemment découverte à Dinogetia apporte pour le problème évoqué une solution plutôt juste que surprenante.

Parmi les lignes conservées, on peut lire qu'il s'agit d'un „questeur du municipe de Noviodunum”.

Il est encore difficile, dans l'état présent des recherches, de préciser le moment de la création de ce municipe. Toutefois, en réconsiderant la documentation épigraphique concernant Noviodunum et les autres municipes de la Mésie Inférieure, l'événement devrait être daté le plus tard sous Septime Sévère ou Caracalla.

La nouvelle découverte épigraphique vient de compléter et de mieux illustrer le degré d'urbanisation et de romanisation de l'aire septentrionale de la province Moesia Inferior.

MUNICIPIUM NOVIODUNUM

(text la pagina 81/vol. I)

ALEXANDRU BARNEA

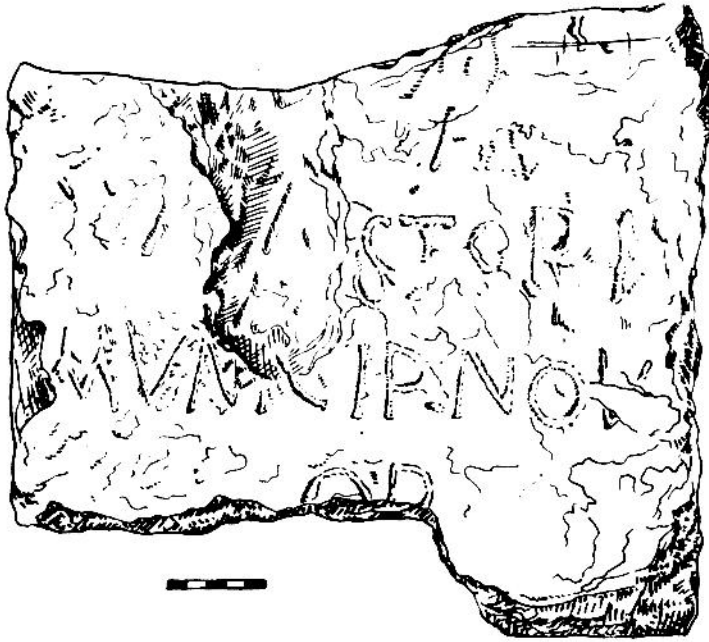

FIG. I INSCRIPTIA DE LA DINOGETIA
FIG. I L'INSCRIPTION DE DINOGETIA